

**Сайфуллоҳи Муллоҷон,
доктори илмҳои таърих**

ДЕВОНИ ОБ ДАР ЗАМОНИ СОМОНИЁН

Обро метавон нахустин ва муҳимтарин омили шаклгирии тамаддун донист. Агар ба ҳавзаҳои аслии зуҳур ва ҳузури тамаддуни башар бингарем, метавонем ба ҳубӣ мушоҳида кунем, ки бидуни истисно тамоми тамаддунҳои башарӣ дар канори рӯдҳои бузург шакл гирифтаанд. Аз ҷумла, тамаддунҳои дурахшони ҷаҳони бостон дар соҳилҳои Нил, Дачла, Фурот, Ганг, Хуанхе, Янстзи зуҳур карду ба авҷ расид, ки таърихи башарӣ бе омӯзиши онҳо камрангу тасаввурношуданист. Вобаста ба ҳамин вақте аз аввалин донишҳои инсонӣ огоҳ мешавем, он низ ба об ва моҳияти он иртибот дорад. Ниёғони мо – ориёӣҳо дар ин ҷода пешгом будаанд. Гардиши об дар табиат ва обшиносӣ (гидрология) аз нахустин донишҳои онҳо будааст. Барои баҳрабардории бештар аз рӯдҳову обҳои зеризаминӣ аҷдоди мо таъсисоте ба вучуд овардаанд, ки бархе аз осори он то кунун мушоҳида мешавад. Аз ҷумлаи он корезҳо, садҳо, обанборҳо, канал, нақб ва ғайра мебошанд. Ин ҳунари ниёи моро муаррихони зиёде таҳсин кардаанд.

Арабҳо, ки дар биёбон зиста, иншооти обии онҳо нисбатан содатар буд, хангоми мушоҳидаи низоми обёрии Марв чунон мутаассир шуданд, ки дар Басра наҳре канда, онро ба шарафи бузургтарин иншооти обие, ки ба ҷашм дида буданд, Мурғоб номиданд. Хангоми тасхири сарзамини Хуросону Мовароуннаҳр даҳҳо обшиносонро арабҳо аз Систон ҳамроҳи худ ба нимҷазираи Арабистон бурда, барои обёрии воҳаи Макка аз донишу андӯхтаҳои онҳо истифода карданд. Арабҳо фаровонии обҳои сарзамини моро дида, ин мулкро Мовароуннаҳр (он сӯйи рӯд) хонданд, ки боз ҳам ба обу обшор будани ин хитта далолат мекунад.

Маҳз баҳрагирӣ аз фунуни обу обшиносӣ имкон дод, ки на танҳо обҳои аз кӯҳу камар сарозер шуда маҷрои нав пайдо кунанд, балки обҳои зери заминӣ низ ба ҳубӣ истихроҷ гашта, сукунатгоҳҳои ҷадиди одамонро ба миён оварад. Дар баробари ин нуқтаи дигарро бояд зикр кард ва он ҳам баҳсу ҷидол ва ҳатто ҷангу пайкор бар сари об дар гузари таърих аст. Инро ба назар гирифта, аҷдоди мо барои тақсими мунсифонаву одилонаи об муқаррароту қавонини тозаро эҷод карданд. Ин қавонин дар тӯли таърих ҳамеша дар ҳолати тақомул буд ва таҷрибаҳои инсонҳо аз як насл ба насли дигар мегузашт.

Борҳо дар кутуби таърихӣ роҷеъ ба даҳ девони машҳури Сомониён сухан ба миён омада, аз девони об хеле кам ёдоварӣ мешавад. Мо дар мақолаи худ (Дувоздаҳ девони Сомониён), ки соли гузашта маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон» онро ба нашр расонд, перомуни девонҳои ёздаҳум (девони сипоҳ) ва дувоздахуми Сомониён (девони об) ишора кардем. Баъзе донишмандон ва омӯзгорони зиёд нисбати ин мақола изҳори назар карданд. Бинобар дархости баъзе аз омӯзгорони фанни таърихи шаҳру ноҳияҳои Душанбе, Ҳисор, Ваҳдат, Рашт, Ишкошим, Кӯшонӣ ва Мастҷоҳ мақолаи ҳозир таълиф шуд, ки ба фаъолияти

девони об дар замони Сомониён ва баъд аз Сомониён ихтисос ёфтааст. Мурури манобеи таърихию адабӣ нишон медиҳад, ки теъдоди девонҳо дар дарозии таърих на ҳамеша яксон будааст. Ошноӣ бо манобеи ин давра нишон медиҳад, ки дар канори дигар идораву мақомоти давлатӣ ҳамеша як ниҳоде барои назорат бар умури об ва нахваи истифодаи он низ вучуд доштааст.

Чунин ба назар мерасад, ки девони обро ҳанӯз Сосониён ба вучуд овардаанд ва дар низоми идории онҳо девоне бо номи кастпазуд вучуд доштааст. Ин ниҳод дар умури идораи одилонаи об, тақсиму нигахдорӣ ва мараммати каналҳо, навбатбандӣ, лойрӯбӣ ва танзими робитаи миёни кишоварзону моликон масъул будааст. Сосониён барои истифодаи дуруст аз об аҳкому қавонин вазъ карданд. Умавиёну Аббосиён, ки қаламрави Сосониёнро тасарруф карданд, суннатҳои обёриву кишоварзӣ ва тавзеи обро низ мерос гирифтанд. Масъули об, ки дар давраи исломӣ онро “амиру-л-моъ” меномиданд, дар ихтиёри худ садҳо корманду нигахбону омил дошта, намегузошт, ки дар қори муҳимтарин ниҳоди иқтисодии кишвар ҳалал ворид шавад. Масъули девони об (девон ал-миёх) дар сурати амали хилоф зоҳир қардан ё тақсими ноодилонаи об мавриди интиқод қарор мегирифт. Агар кишоварз ё молики замин беш аз эҳтиёҷи худ обро масраф мекард, қозии махсус ба он расидагӣ мекард. Дар номае, ки қозии маъруф Абуясуф ба Ҳорунуррашид навиштааст, таъкид карда мешавад, ки дар қаламрави кишвар бояд барои бунёди обёрии зерзаминӣ шароит фароҳам оварда шавад.

Дар баъзе музофоти давлати Сомониён, ки масъалаи таъмини об душвор буд, идораи маҳаллӣ бо номи девони об таъсис меёфт, ки вазифаи он тақсими одилонаи об миёни кишоварзон буд. Мақдиси истилоҳи *девони наҳрро* дар нисбати ин ниҳод ба қор бурдааст. Аз ҷумла, дар Марв, ки таъмини об масъалаи ҳаётӣ буд, намояндагони ин девон ҳамеша ҳузур доштанд. Сарчашмаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки дар минтақаи Марв, ки аз се самт онро биёбон ихота қарда буд, тақсими дурусти захираҳои обӣ гавари амнияти сиёсӣ ва иқтисодии воҳа буд. Дар асри X садде ки дар ин ҷо бунёд гардид, тамоми Марв ва музофоти атрофи онро ба об таъмин мекард. Миёни шаҳри Марв ва садди маъруф деҳаи Зарқ мавҷуд буд, ки дастгоҳи идории девони об дар ин ҷо тақсимшавии одилонаи обро ба чанд наҳр назорат мекард.

Ҷаҳонгарди араб Мақдиси дар нимаи дувуми асри X аз шаҳру деҳоти Хуросону Мовароуннаҳр дидан қарда, таъкид мекунад, ки илова бар нозирони девони об як фармондеҳи низомӣ бо даҳ ҳазор сарбози қироя аз ин иншооти муҳим нигахдорӣ мекарданд. Ба шаҳодати Мақдиси «тақсимбандии об беҳтар аз он чи дар ин ҷо (яъне Марв) ҳаст, наметавон дид. Аз созандаи ин бахш сухане овардаанд, ки меғуфтааст: аз адолат чизе фуру нагузордам ва ҳар гуна додро ба қор бастам, ба ҷуз он ҷо, ки дармондам».

Муаллифи гумноми «Таърихи Систон», ки яке аз манобеи арзишманд роҷеъ ба замони Сафғориёну Сомониён аст, ду маврид аз «амири об» ёдовар мешавад, ки аз роҷ будани шикояти мардум дар

мачлиси додхоӣ (мазолим) аз амалкарди масъули девони об аст. «Худуду-л-олам» - асари дигаре, ки муаллифи он ханӯз ношинохта боқӣ мондааст, аз шаҳраки Фарибар, ки дар байни Бухоро ва Амударё чойгир буд, ёдовар шуда, ин маконро мақарри миррӯд донистааст.

Хоразмӣ дар асари худ «Мафотиху-л-улум» аз фаъолияти девони об дар Марв ёдовар шуда, чанд истилоҳи марбут ба девони обро низ тазаккур додааст. Аз ҷумла, *буст* паймонае буда, ки тавассути он зарф андозаи обро муайян мекардаанд. Истилоҳи дигар *кастабзуд* аст, ки Хоразмӣ онро аз калимаи *кост* ва *афзуд* ба маънии коҳишу афзуданӣ ва вожаи арабишудаи форсӣ донистааст. Он дафтаре будааст, ки хирочи тамоми касоне, ки молики об ҳастанд, дар он сабт мешуд ва аз миқдори афзунӣ ё камии хироч ва таҳаввул ёфтани исме ба исме дигар хабар медиҳад. Дар фарҳанги форсии доктор Муин ин истилохро *кастафзуд* (*кост* ва *фузуд*) зикр кардаанд. Вожаҳои *дарғот*, *варғ*, *мазрақот*, *тароз*, *файкал* ва ғайра низ маъмул буда, баъзе аз он то кунун дар миёни тоҷикон истифода мегарданд. Ҳарчанд Хоразмӣ китоби хешро бо арабӣ таълиф кардааст, вале тазаккур додааст, ки истилоҳоти девони об бештар дар худуди Мовароуннаҳр маъмуланд. Аз ин калом чунин хулоса кардан мумкин аст, ки хостгоҳи девони об низ сарзамини тоҷикон мебошад.

Барои обёрии киштзорҳо дар заминҳои баланд, аз васоиле монанди *дулоб* (чархи обкашӣ) истифода мешуд, аммо дар заминҳои паст об бидуни ин васоил чараён меёфт. Дар сарчашмаҳои ин давра заминҳоеро, ки бо васила ё бидуни васила бо об машруб мешуд, *сақийй* ва заминҳои лалмиро *бахсийй* (бахс) ё *азӣ* (чамъ: бухус, мабохис) мегуфтанд. Дар бархе чойҳо заминро бо обҳои, ки дар обгирҳо (гил) чамъ мешуд, обёрӣ мекарданд. Зироатеро, ки ба василаи шутур ва бо далв обёрӣ мешуд, *гарб* мехонданд. Заминҳои Вазор (тобеи Самарқанд), бархе лалмӣ (мабохис) буд ва баъзе бо оби равон (саққии сайх) ё бо шутурони обкаш (саққии навозех) обёрӣ мешуд. Тавре мушоҳида мешавад, пас аз ҳучуми арабҳо вожаҳои арабӣ ва пас аз вуруди оммавии туркҳо вожаҳои туркӣ чойгузини истилоҳҳои форсии тоҷикӣ гардиданд. Аз ҷумла, истилоҳҳои *қудуқ*, *ариқ*, *туман*, *орчин* ва ғайра вориди забони мо мегарданд, ки дар миёни тоҷикон то имрӯз маъмул гаштаанд.

Дар минтақаҳои сукувати тоҷикон (Хуросону Мовароуннаҳр) номи садҳо шаҳру деҳа ба обу иншооти обӣ вобаста буд. Варағсар, ки дар Суғд (наздикии Самарқанд) чойгир буд, аз ҷумлаи чунин мавзёҳост. Истаҳрӣ маънои Варағсарро «сарбанд» номида, менависад, ки обҳои Мовароуннаҳр бағоят ширину сабук аст ва тамоми чоҳҳои шаҳрҳоро деҳаҳо ва кӯҳҳоро рустоҳои он диёр хуш аст. Ӯ илова мекунад, ки тақсиму тавзеъ (*мақосим*)-и обҳои Суғд дар он ҷо қарор дошт, боғҳо ва заминҳои зироии бисёре аз пардохти хироч озод шуда, «ба ивази хироч он бандҳоро иморат кунанд». Муаллифони осори ҷуғрофӣ дар асри X, зимни тасвири шаҳрҳои Хуросону Мовароуннаҳр меъёри аслии онҳо дар шинохти шаҳрҳоро рустоҳои музофоти гуногун маҳз фаровонии об ва гувороии он ба шумор мерафт. Шаҳри Нисо, ки як замон пойтахти

давлати Ашкониён буд, дар аҳди Сомониён хурдтар аз Марв буд, вале Истахрӣ онро ба хотири сероб будан сутуда, Макдиси навиштааст, камтар хона дар он чо бебоғу оби равон аст. Шаҳри Фароваро Макдиси дар асари худ зикр карда, мегӯяд, ки таъмини оби ин шаҳр хеле хуб аст. Мувофиқи ахбори ӯ Абулқосими Миколии Нишопурӣ, тавассути корезҳо аз кӯҳ ба ин макон об оварда, вақф намуд. Фаровонии обу корезҳои зиёди Нишопурро Макдиси ситоиш карда, менависад, ки «агар обҳои Нишопурро чамъ мекарданд, аз Дачлаву Бағдод пешӣ мегирифт». Дар ривояти дигаре омадааст, ки Исмоили Сомонӣ дар мавриди Нишопур гуфта буд: «Чи неку шаҳрест, агар обҳои, ки дар зери замин равон аст, бар рӯи замин қарор медошт».

Банд кардани об ба хотири қонеъ сохтани эҳтиёҷи кишоварзӣ дар ин давра хеле маъмул будааст. Ниғаҳдорӣ аз ин сарбандҳо низ ба дӯши девони об гузошта мешуд. Чунончи дар мавзеи Казак шохоби Ҳилмандро банде баста буданд, ки обро аз ҳадар рафтани ба дарёча боз дорад. Аз баъзе рӯдҳо моҳии бисёр бардошт мекарданд ва аз ин шуғл баъзе қишрҳои чомеа рӯз мегузаронданд. Камиву фузунии об метавонист шуғли мардумонро низ дигар карда, баъзан мучиби ҳичрати мардумон низ мегашт. Аз ҷумла, шаҳри Сараҳси Хуросон, ки сокинонаш тоҷикон буданд, аз шохоби Ҳарируд (ин рӯд нух шохоб дошт) обшор шуда, ба навиштаи ҷуғрофидонони асри X бештари вақт аз камобӣ танқисӣ мекашид. Шояд дар асрҳои баъдӣ аз кишоварзӣ ба чорводорӣ гузаштани онҳо натиҷаи ҳамин камобӣ бошад.

Мувофиқи боварҳои динӣ обрасонӣ беҳтарин аъмол доништа шуда, ҳокимони накуору сарватмандони дасткушод ҳиммат гузошта, нахру корез ва садду чоҳ бунёд мекарданд. Дар замоне, ки Яҳё ибни Асади сомонӣ (миёнаи асри IX) бар Чочу Усрушана ҳукумат мекард, халифаи аббосӣ Муътасим (833- 842) барои эҳёи наҳри Чоч, ки масдуд шуда, мардуми минтақаро дучори камобӣ сохта буд, ду миллион дирҳам ҷудо кард. Ин наҳр замони ҳучуми муғулҳо фаъолият мекард. Сарчашмаҳои таърихӣ аз авқофи зиёди ин давра ҳикоят кардаанд. Мувофиқи як ривоят муҳимтарин наҳре, ки атрофи Самарқандро шодоб месохт (наҳри Сиёб ё Оби Раҳмат) тавассути донишманди машҳур Абумансури Мотуридӣ ҳафр шуд, ки гувоҳи дигарест бар тавачҷуҳи умум дар самти таъмини об. Ривоятсозиҳои таърихӣ марбут ба ҳафри нахру бунёди корез атрофи номи бузургонро низ фаровон метавон дучор омад. Аз ҷумла, дар китоби «Абумуслимнома», ки афсонаҳои бофтаву сохтаи зиёде дар бораи шахсияти маъруфи таърихӣ тоҷикон гирдоварӣ шудааст, гуфта мешавад, ки то замони ӯ Самарқанд оби зиёд дошту онро намегузоштанд то Бухоро бирасад. Абумуслим наҳре канду обро ба Бухоро расонд. Аммо шавоҳиди таърихӣ инро рад мекунад, зеро то омадани арабҳо низ обҳои рӯди Суғд то Бухоро мерасид.

Дар тамоми роҳҳои муҳим қорвонсароҳое барои таваққуф ва иқомати муваққати мусофирону бозаргонон сохта мешуд, ки дорои обанбор ва чоҳи об буд. Манобеи таърихӣ аз некукориҳои Абулқосим Алӣ ибни Исмоили Микоӣ (асри X) ёдовар шуда, ин намояндаи

хонадони барҷастаи Миколиёни Нишопурро сутуда, менависанд, ки ӯ дар минтақаҳое аз Хуросон чоҳҳои оби ширин ҳафр кард. Дар аҳди Сомониён, дар яке аз дарраҳои риштакӯҳи Пасттоғ (кӯҳи Нурато) садди бузург ва обанборе аз сангу соруҷ бунёд шуд, ҳангоми обхезӣ оби фаровон дар он ҷамъ мешуд ва дар тобистон, ки оби ҳама ҷо хушк мешуд, аз он истифода мекарданд. Ин иншоот низ аз ҷумлаи зерсохторҳои девони об буд, ки масъулоне аз ин девон онро нигоҳбонӣ мекарданд.

Пулсозӣ бар рӯи рудҳо дар асрҳои миёна маъмул буда, дар осори динӣ низ барои ин амал таъкиди зиёд шуда, онро қоре савоб медонистанд. Мақдиси аз пули шигифтангезе бар Ҳарирӯд сухан ба миён оварда, навиштааст, ки онро яке аз пайравони оини зардуштӣ бунёд карда, номи хешро бар он менависад. Вақте яке аз ҳокимони мусулмон меҳоҳад номи худро бар пул бинависад, созандаи пул худро ба рӯдхона меандозад. Муаллифи «Аҳсану-т-тақосим» вобаста ба тақозои замон навиштааст, ки «бархе гӯянд мусулмон шуд», ки дур аз бовар менамояд.

Мизони гирифтани хирочу дигар молиёти кишоварзӣ дар баъзе минтақаҳо ба миқдори масрафи об вобастагӣ дошт. Муҳосибони девони об андозро муайян мекарданд, омили вилоят онро меситонд ва маъмури девони истифова ишроф онро ҳисобу назорат мекарданд. Об ва таъмини замини кишоварзон дар асрҳои миёна ончунон муҳимму сарнавиштсоз буд, ки соли неку бадро асосан ба вуфури ин неъмат дар он сол вобаста медонистанд. Мақдиси аз дидаҳои худ навиштааст, ки дар Марв барои санҷиши об лавҳе ниҳода буданд. Ҳар гоҳ об то хатти шастум боло меомад, мардум инро ба фоли нек дониста, соли ҳосилхезро интизор мекашиданд, агар лавҳро дар хатти шашум медиданд, хушксолиро пешбинӣ мекарданд. Чаҳорсад ғаввос ё шиногар дар ин макон навбатдорӣ мекарданд ва дар ҳавои сард ба тани худ шамъ молида, ба об мерафтанд. Ҳангоми дар Хуросон будани Мақдиси банди об осеб мебинанд ва мардуми ҳаросон барои фирор аз минтақаҳои сукувати худ омодагӣ мебинанд. Вақти туғи рӯди Суғд (Зарафшони кунунӣ) пирон низ дар ҳашари таъмиру тармими он ширкат меварзиданд. Ҳамаи муаррихону донишмандони соҳаи обёрӣ бар ин боваранд, ки дар ҳавзаи рӯди Зарафшон таъсисоти тақсими об садҳо сол қабл аз густариши ислом дар ин сарзамин шакл гирифта буд. Дар минтақаҳои кӯхистонии Суғд (Панҷакат, Фон, Фалғар ва Масҷох) иншооти ҳазорон сол пеш ҳафршудаву имрӯз аз қор мондари, ки осори он ба ҳубӣ мушоҳида мешавад, ҳанӯз «Ҷӯи Мӯғ» меноманд, ки ёдгори даврони қабл аз исломии мост.

Барои обёрӣ аз рӯдҳои Омударё, Сирдарё, Зарафшон ва шохобаҳои бисёри онҳо аз ҳудуди силсилакӯҳҳои Тяншон, Олой, Помир ва Ҳиндукуш сарчашма мегирифтанд ва, ҳамчунин, аз рӯдхонаҳои кӯчак ва ҷӯйборҳо, монанди Қашқадарё, Мурғоб ва Ҳарируд истифода мекарданд. Ба ҷуз ин, шабақаҳои обёрии табиӣ дар бисёре аз ҷойҳои системҳои бузург ва кучаки обёрии маснуӣ ба василаи каналҳо ва таъсисоти обрасонӣ низ ба вучуд омада буд. Давлат, ки ба масъалаи

кишоварзӣ ва обёрӣ эҳтимоми бисёр дошт, шеваҳо ва барномаҳои барои истифодаи саҳеҳ аз об ва сохтани каналҳо вазъ карда буд. Набояд фаромӯш кард, ки тавачҷуҳ ба обёрӣ аз замони Сомониён оғоз нагардида, дигар хонадонҳои тоҷик, аз ҷумла Тоҳириён дар ин кор пешгом буда, Хуросони замони Оли Тоҳир аз лиҳози иқтисодиву фарҳангӣ шукуфо шуд. Бо дастури Абдуллоҳ ибни Тоҳир китобе дар бораи ҳуқуқи об ва аҳкоми корезҳо («*Китоби қунӣ*») мураттаб гардид, ки ба навиштаи Гардезӣ то ду қарни баъд низ мавриди истифода буд. «Пайваста аҳли Нишопур ва Хуросон назди Абдуллоҳ ҳаме омадандӣ ва хусумати корезҳо ҳамерафтӣ ва андар кутуби фикҳу ахбори Расул салавотуллоҳи алайҳи маънии корезу аҳком он чизе наёмада буд. Пас, Абдуллоҳ ҳамаи фуқаҳои Хуросон ва баъзе аз Ироқро чамъ кард, то китобе сохтанд дар аҳкоми корезҳо ва онро китоби «*Қунӣ*» ном карданд то аҳком, ки андар он маънӣ кунанд, бар ҳасби он кунанд ва он китоб то бад-ин ғоят барҷост ва аҳкоми «*Қунӣ ва қанот*», ки дар он маънӣ равад, бар мучиби он китоб равад». Донишманди аврупоӣ Сер Персӣ Сойкс навиштааст, ки дар яке аз минтақаҳои Хуросон лулаҳои обрасонӣ кашф шудаанд, ки бар рӯи онҳо номи Тоҳириён навишта шудааст.

Иншооти зиёди обрасонӣ, дар аҳди хилофат ва замони қудрати Сомониён бунёд гардид. Истаҳрӣ менависад, ки аз шахсе шунидааст, ки дар Самарқанд ба шахру бозор ва деворҳои он ба ғайр аз сақояҳои баланду хунбҳои об, ки аз ҳар тараф мавзӯъ аст, ду ҳазор сақоя ҳаст, ки мардум аз он об меҳӯранд. Низомӣ обёрӣи Сосониёну Сомониён садсолаҳои дигар низ барои мардум хидмат кард. Байҳақӣ, ки соли 1040 дар сипоҳи Султон Масъуд ҳузур дошт, менависад, ки яке аз авомили шикасти ғоҳиши сипоҳи Ғазнавиён аз Салҷуқиён хушксолии бесобиқаи Хуросон будааст. «Ва турфа он омад, ки об ҳам набуд дар ин роҳ ва кас ёд надошт тангии об бар он лавн, ки ба ҷӯйҳои бузург мерасидем, ҳама хушк буд. Ва ҳам бад-он ҷо расид савум рӯз аз ҳаракати Сарахс, ки ҳочат омад, ки чоҳҳо бояст канд аз баҳри обро ва бисёр канданд ва ҳам оби ширин баромаду ҳам талх».

Ҳангоми ҷангу амалиёти низомӣ таъмини об масъалаи калидӣ шумурда мешуд. Вақти истиқрори сипоҳу лашкар, нахуст минтақа аз лиҳози мавқеияти муносиби замин арзёбӣ мегардид ва сипас имкони дастрасӣ ба об санчида мешуд. Тавре дар ёдгории замони тоисломии араб (айёму-л-араб) низ омада, яке аз маъмултарин роҳҳои зарбазанӣ ба душман захролуд кардани чоҳҳои об будааст. Ин навъ мубориза дар таърихи мо низ борҳо такрор шудааст. Салҷуқиён ҳангоми муборизаҳо барои қасби қудрат дар Хуросон аз ин шева истифода карданд. Байҳақӣ аз ҷараёни ин пайкорҳо ҷунин менависад, ки «Ва намози дигар хабар расид, ки ҳасмон ба дуфарсангӣ бозоманданд ва ҳашар оварданду оби ин ҷуй мебигардонанду боз ҷанг хоҳанд кард ва Амир саҳт тангдил шуд».

Дар идомаи қиссаи худ Байҳақӣ дабир таъсиргузории омили об дар сарнавишти Хуросон дар ҳаводиси соли 1040-ро махсус таъкид мекунад: «Ва овезон-овезон чоштгоҳи фароҳ ба ҳисори Дандонақон расидем. Амир

он чо бар болое биистоду об хост. Ва дигарон ҳам биистоданд. Ва хасмон рост шуданду биистоданду ғамӣ буданд. Ва мардуми бисёр ба девори ҳисор омада буданду кӯзаҳои об аз девор фуруд медоданд ва мардумон меистуданду мехӯрданд, ки саҳт ташнаву ғамӣ буданд ва ҷӯйҳои бузург ҳама хушк ва як қатра об набуд. Амир гуфт: «Пурсед аз ҳавзи оби чаҳорпоён». Гуфтанд: «Дар ҳисор панҷ чоҳ асту лашкарро об диҳанд ва низ берун аз ҳисор чор чоҳ аст, ки хасмон мурдор он чо андохтаанд ва сар устувор карда ва дар як соат мо ин рост кунем. Ва аз ин хо то он ҳавзи об, ки худовандро гуфтаанд, панҷ фарсанг аст ва ҳеч ҷой об наёбад». Маҳз ба далели беобӣ Масъуд тасмим гирифт, ки ҳаракати лашкар ба самти Марвро идома диҳад, вале дар пайкори сарнавиштсози Дандонақон чунон шикаста шуд, ки Хуросонро комилан аз даст дода, ба дунболи он худ низ кушта шуд. Ин далелҳо гӯёи онанд, ки девони об ба ҷуз аҳамияти иқтисодиву иҷтимоӣ доштан, ҷойгоҳи муҳими амниятӣ ва стратегӣ низ доштааст. Набуд ё камбуди об дар як замону макон метавонад паёмадҳои ногувор дошта бошад. Чунин намунаҳоро дар таърихи мо фаровон метавон пайдо намуд.

Дар бораи чигунагии пардохти ҳаққи истифодаи об дар сарчашмаҳои ин давра маълумоти хеле кам мавҷуд аст. Дар баъзе минтақаҳое, ки бофти қабилавӣ устувору таъсиргузор буд, девони об ҳаққи истифодаи обро аз сарони қабила меситонд. Сарони қабила дар аҳдномае, ки миёни мақомот ва онҳо ба имзо мерасид, уҳдадор мегаштанд, ки молиёти истифодаи обро ҷамъоварӣ карда, сари вақт ба масъулон супоранд. Дар сурати напардохтани молиёт мардуми саркашро ба анвои шиканҷаҳо гирифтор карда, хонаву дари онҳоро хароб мекарданд ё барда месохтанд ва ҳатто ба куштан медоданд.

Ҳокимони ситамгар мардуми баъзе музофотро барои саркшӣ ё исён ҷазо дода, минтақа ва сокинони онро аз об маҳрум месохтанд. Ҳангоми ишғоли шаҳрҳо гардондану дигар кардани бистари рӯдхона ё вайрон кардани сад низ маъмул буд, ки ин гуна амалҳоро дар замони хучуми арабҳо, муғулҳо ва лашкаркашиҳои Темур метавонем дидан. Аз ҷумла, Боқимуҳаммадхон ном ҳокими сангдил дар ибтидои XVII барои мучозоти мардуми Насаф, ки алайҳи ситами ҳукуматгарон қиём карда буданд, оби нахреро, ки Абдуллоҳони шайбонӣ ҳафр карда буд, басту аз мардум дарег дошт.

Ҳамин тавр, аҷдоди мо ҳазорон сол фарҳанги дурусти истифодаи обро ба роҳ монда, дар ин ҷода ба комёбиҳои бузург ноил гардиданд. Донишманди маъруфи аврупоӣ Адам Метс ба ин бовар аст, ки тамоми қавонини об дар Аврупо иқтибосшуда аз низоми обёриву қонунгузории Шарқ мебошад. Имрӯзҳо ҷаҳон ба мушкили ҷиддии камобӣ дучор омада, масъалаи таъмини об ба яке аз проблемаҳои башарӣ табдил ёфтааст. Ташаббусҳову масъалагузориҳои Тоҷикистон дар заминаи об ва фарҳанги дурусти истифодаи об идомаи мантиқии ҳамин сиёсатҳост.